

ЧЎЛПОН ШЕЪРИЯТИ ИБРОҲИМ ҲАҚҚУЛОВ ТАЛҚИНИДА

Насима ҚОДИРОВА

Бухоро давлат университети
nasimasaidzoda@mail.ru

Чўлпон шеърияти ўзининг жозибаси, чуқур фалсафий моҳияти, шунингдек, ўткир танқидий мазмуни билан ўзбек адабиётининг ўзига хос саҳифасини ташкил этади. Унинг ижодини ўрганиш ва таҳлил этиш, халқимиз эътиборига ҳавола этиш шоир ҳаётлик давриданоқ муҳим эсада, давр тақозоси билан бу каби эзгу ишлар орқага суриб келинди.

Истеъдодли адабиётшунос И.Ҳаққулов ўзбек танқидчиларидан биринчилардан бўлиб, 1988 йилда – мустақиллик арафасида Чўлпоннинг шеърларини тўплаб, “Баҳорни соғиндим” номи билан чоп эттирди. Чўлпон ижоди ҳақидаги баҳсу мунозарларга фаол иштирок этиб, айрим мақолалари билан чўлпоншуносликни бойитишга хизмат қилди.

“Баҳорни соғиндим” тўплами ўрта ёшли болаларга мўлжалланган ва унга Чўлпоннинг 59 та шеъри киритилган. Уларнинг аксарияти табиатга бағишланган шеърлардир. Бундан ташқари тўпламдан шоирнинг Ватан, севги, ерк мавзусидаги шеърлари ҳам ўрин олган.

Китоб сўзбошисида танқидчи дастлаб ўқувчига Чўлпон ижодининг ибратли жиҳатларини очиб беришни мақсад қилади. Бу ибрат – эътиқод ва виждон уйғоқлиги, Ватанга чексиз муҳаббат қўйиш, замон одамларини юксакликка чорлаш ибрати. Мунаққид Чўлпон ижоди адабиётимизнинг ёрқин саҳифаларидан бирини ташкил этишини таъкидлаб, ундан воз кечиш адабиётни, ўзимизни камситиш эканлигини қайд этган ҳолда шундай улуғ ижодкор ижодини ўрганиш, ижод намуналари билан танишиш ишлари бироз кечикканидан афсусланади. Шу билан бирга китобхонга қўлидаги китоб билан тезроқ ва жиддийроқ танишиш вазифасини юклаб, Чўлпон ҳаёти ва фаолиятига доир айрим маълумотларни тақдим этади. Мунаққид ўқувчига шоирнинг юксак истеъдодини очиб беришга интилади. “Унда шоирга хос барча фазилатлар мужассам” (2, 5)лигини айтиб, фикрларини шоир ижодидан намуналар, шу билан бирга ҳазрат Навоий ижодларидан ҳам мисоллар келтириб, далиллаш санъатидан фойдаланади:

*Навоий назми рангину равон эрса ажаб эрмас,
Ки, махлут ўлди кўз ёши била хуни жигар анга.*

Бу мисол ва унинг талқини навоийшунос олимнинг ҳозирги шеърият масалаларини таҳлил қилиш услубини белгиловчи бир восита сифатида кўринади.

Иброҳим Ҳаққулов сўзбошида Чўлпон шеърлятидаги қуйидаги фазилатларга эътиборини қаратади: «дард одами» бўлиш, рухий самимият, маъно ва тасвирдаги табиийлик ва яна энг асосийси, чин шоир Эрк фарзанди бўлиши лозимлиги. Мунаққид мана шу фазилатларни Чўлпон шеърлятида жамлаш орқали унинг ижодига юксак баҳо беради. Юқоридаги фикрлардан сўнг китобхон Чўлпон ижоди билан танишар экан, унинг моҳиятидан ушбу фазилатлардан келиб чиққан ҳолда маъно ва мазмун излашга киришади. Шундагина шоир қалбини қийнаган дардлар, авлодларга ўғитлар, Ватанга мухаббатнинг энг олий кўринишлари ўқувчи кўз ўнгида яққол намоён бўлади.

Мунаққид шоирнинг айрим мисраларини таҳлил этар экан, уни ўқувчига моҳир рассом сифатида ҳам таништиради. Чўлпонни “хаёл сувраткаши” (2, 6) деб атаб, унинг ижодидан жуда гўзал ўхшатишларни саралаб китобхонга ҳавола этади. Чунончи, “Томчилар – кўкларнинг сўзлари”, “Қор парчалари тўкилган садаф”, “Юлдузнинг кўзи ҳафиф жимирлар”, “Дарахтлар ҳам соғлом, тетик боладай, ҳар кун эмас, ҳар нафасда ўсади” каби. Кўринадики, синчков мунаққид Чўлпон шеърларининг энг нафис ўринларини, чиройли ўхшатишларини танлаб, ўқувчи қалбини ушбу шеърлятга ошно этишни кўзлаган.

Иброҳим Ҳаққулов китобнинг болаларга мўлжалланганлигидан келиб чиқиб Чўлпон ижодининг яна бир ўзига хос жиҳатида эътиборини қаратади. Бу шоирнинг кўкламга муносабати, унга интиқлик. “Кўклам келадир”, “Яна кўклам” шеърларидан парчаларни таҳлил этади. Кўкламнинг келиши шоирга илҳом бағишлаш билан бирга, инсонларнинг ҳам кўнглига кўклам руҳи киришини истаган шоир мисраларини ўқувчига содда тилда маҳорат билан тушунтириб беради.

Шоир ижодига қизиқтириш ниятида ўқувчининг диққатини мунаққид Чўлпон шеърлятининг поэтик образларига қаратади. Жумладан, унинг таҳаллуси Чўлпон – тонг юлдузи, деб аталиши бежизга эмаслигини шоир мисралари билан изохлаб, юлдуз образи келтирилган айрим парчаларни таҳлилга тортади. Мақолада мунаққид таҳлилни оддийдан мураккабга томон тадрижий ривожлантириб борган. Дастлаб шоирлик фазилати, сўнг табиат гўзаллиги, ундан кейин ошиқлик ҳис туйғулари ва охирида эрк, миллат эрки, “сиқик қафасларда” сақланган хотин-қизлар эрки борасидаги шеърлардан парчалар таҳлил этиладики, бу орқали Чўлпон ижоди ўқувчи кўз олдида ҳам шаклан ҳам мазмунан бетакрор, миллатини, Ватанини чин дилдан севиб, унинг учун кўксини қалқон қилган озод руҳ кишининг қалбидан тўкилган сатрлар сифатида янада жозибадор намоён бўлади.

Матншунос олим тўпламга шеърларни тартиб билан жойлаштиришга ҳам алоҳида эътибор берган. Тўплам болаларга мўлжаллангани сабаб дастлаб шоирнинг “Бойчечак” шеъри киритилган.

Умуман олганда, ушбу сўзбоши Чўлпонни китобхонга танитиш баробарида, унинг ижодидан баҳра олиш йўл-йўриқларини кўрсатувчи қўлланма вазифасини ҳам бажарган. Бугунги кунда чўлпоншунослик борасида адабиётимизда жуда кўп тадқиқотлар яратилган, китоблари қайта-қайта нашр этилган бўлса-да, истиқлол арафасида И. Ҳаққуловнинг матншунос сифатида «Баҳорни соғиндим» тўпламини нашр этиши, олим сифатида унга сўзбоши ёзиши бу каби ишларнинг дастлабкиси эканлиги билан ҳам диққатга сазовор.

Иброҳим Ҳаққуловнинг “Қутулиш юлдузи йўқликка кирмас” деб номланган мақоласи Чўлпоннинг “Балживон” шеърининг таҳлил ва тадқиқига бағишланган. Мақола аввалида мунаққид Чўлпон учун Ватан эрки учун курашиш қанчалик муҳим бўлса, дин ва иймон эркилиги учун кураш ҳам шунчалик муҳим масала эканлигини таъкидлайди. “Ўзбек адабий танқиди тарихи” дарслиги муаллифлари бу мақола ўзининг салмоғи, мазмун моҳияти, қўйилган муаммонинг ечилиши ва аҳамияти билан китобхон диққатини тортиши ҳақида фикр юритар эканлар, шундай ёзадилар: “Бу йирик мақолага Чўлпоннинг “Кет, йўқол, кўзимдан ҳақиқат, йўқол...” мисралари эпиграф қилиб олинган. “Чўлпоннинг дин ва миллат хуррияти йўлида жиҳодга киришган ватанпарварлар ҳаракатига катта умид боғлаганлигини исботловчи энг характерли далиллари билан бири “Балживон” номли шеъри ҳисобланади”. И. Ҳаққулов бу шеър шоирнинг ҳеч қайси тўпламига кирмаганлиги, бизнинг матбуотимизда ҳам ҳеч қачон чоп этилмаганлиги, ўзбек адабиётшунослигида унинг номи деярли тилга олинмай келинганлигини таъкидлайди. Бунинг устига танқидчи Чўлпоннинг “Гўзал Туркистон”, “Гўзал Фарғона” каби шеърлари сингари яратилган куниданок қўлдан-қўлга ўтиб, “турку каби” севиб ўқилган, ўзбек шеърининг тарихида мазмун-моҳияти, маслак мурасасизлиги жиҳатидан “Балживон”га ўхшаш ёки яқин келадиган иккинчи бир шеър ёзилмаган деб ҳисоблайди”(3, 294).

Изланувчан олим Чўлпон ижодига чет эл, жумладан, Турк олимларининг муносабатини ҳам ўрганган. Масалан, Чўлпон шеърининг Туркиядаги тадқиқотчиси Хусайн Ўзбойнинг шоирнинг “Бузилган ўлкага”, “Ёнғин”, “Кўзғалиш”, “Бас энди” сингари 1920 йилдан кейин ёзилган шеърлари қатори “Балживон” шеърини ҳам эътиборга олмасдан, Чўлпон адабий шахсияти ва ижодиётига тўғри баҳо бериш мумкин эмас деган фикрини таъкидлаган ҳолда И. Ҳаққул шундай ёзади: “... биринчидан: “Чўлпоннинг асл адабий фаолияти 1920 йилдан бошланган ва у 1920-1926 йиллар орасида янги ўзбек адабиётининг мукамал шеърларини яратган. Иккинчидан, мазкур шеърларни назардан соқит қилиб, нима учун Чўлпон кўнглида ИСЁН (“Мен кучли, мен-да исён, Мен тўлқун: мен-да туғён, Кўпирурман: тошарман. Чегарамдан ошарман...”, ҚАСОС “Йиқитгувчи, ағдаргувчи кўзғалиш. Яқиндаги зўр курашнинг бошидир...”) туйғулари бу қадар кенг ўрин ишғол қилганлиги ва у нега собит эътиқодда

“буюк кўзғалиш руҳи” билан қалам тебратганлигини чуқур англаб ҳам, ҳаққоний изоҳлаб ҳам бўлмайди” (1).

“Балживон” жами йигирма олти мисрадан иборат шеър бўлиб, унинг бағрида яширинган қайғули тарихий маъно, очиқ фарёд ва толесизлик аламини ўнлаб дostonлар таркибига сингдириб бўлмайди. Танқидчи ундаги ҳар бир сўз, ҳар бир сатр оралаб Айрилиқ ва Жудолик изтироби мавж уришини, шунингдек, ундаги оҳанг таъсирчанлиги билан қадимги туркларнинг марсия оҳангига монанд эканлигини таъкидлайди. Олим Чўлпоннинг Анвар Пошога муносабати масаласига ойдинлик киритади ва унинг ўзи ҳам бу шахснинг кимлигини, мазкур шеърнинг ёзилиш сабабларини ёрқин очиб беради. Тўғри, ўша машъум даврларда шўролар таъсирида Анвар Пошони ҳарбий жосус, ашаддий душман деб билганлар кўп эди. Демак, “Балживон” шеърини таҳлил қилишдаги дастлабки талаб ва зарурият Анвар Пошо маънавий сиймоси ва сиёсий ҳаракатини катта ёлғон, тухмат ҳамда уйдирмалардан ажратиб, мухтасар тарзда бўлса ҳам, ҳақиқатни сўзлашдан иборат деб билган мунаққид у ҳақдаги тарихий далилларни келтиради. Аниқ тарихий манбаларга таяниб, Туркиянинг илғор ва маърифатпарвар, жасур фарзанди Анвар Пошонинг 1921 йили Москвага келиши, 1921 йили Бухорода бўлиши, унга русларнинг муносабати, унинг Балживонда шаҳид бўлиши воқеаларини кенг ва батафсил тасвирлайди. Олим Анвар пошонинг Бухоро тупроғини тарк этар чоғида бир гуруҳ мужоҳидларни йиғиб, уларни истиқлол йўлида жон фидо этишга даъват этиб айтган сўзларини келтиради: “Туркистон учун курашмоқ керак. Ҳақ иши учун ўлимдан кўрқсанг, ўзингни ҳам ит ҳолида яшашга маҳкум қиласан. Агар бу ишга қатъий киришмасак, келажак авлодларнинг ланъати оғир бўлур. Қутулиш йўлини излаб, ўлсак ҳам ўзимиздан кейин келадиган авлодларга озодлик ва истиқбол йўлини таъминлаган бўламиз”. Анвар Пошонинг бу сўзларидан кўринадики, у ҳақиқатан ҳам бизнинг истиқлолимиз йўлида жонини фидо айлаган турк ўғлонидир. Шунинг учун ҳам “Балживон” шеъри Анвар Пошонинг жасур сиймосини гавдалантирувчи сўздан яралган шеърый бир ҳайкалдир деб баҳо берган мунаққиднинг сўзлари асло муболаға эмас деб ўйлаймиз.

Шунинг учун И. Ҳаққулов нафақат истиқлол учун жангу жадал майдонларида от сурган кишилар, балки Рус-совет империяси зулмидан халос бўлишни орзу қилган ҳар бир виждони уйғоқ миллатпарвар ва эрксевар Туркистонда Анвар Пошони “XX аср Туркистон тарихида битилажак “Истиқлол ишқи”нинг рамзи” деб билганлари ва тан олганларини таъкидлар экан, Чўлпон ҳам ана шундай инсонлардан бири деб ҳисоблайди. Шу боис танқидчи:

*Энг сўнгги умидин қонга бўяган,
Оҳ, қандай хайрсиз замонлар келган!”*

деб ўз шеърларида фарёд қилган Чўлпоннинг эрк ва озодлик учун курашиш туйғусини англаган ҳолда фикр юритади.

Ушбу мўъжаз тадқиқот биринчидан, мунаққиднинг Чўлпондек буюк шоир шеърлятига муҳаббат билан қараб, теран ва самимий мулоҳаза юритганидан далолат берса, иккинчидан, чўлпоншунослик саҳифаларини ёрқинлиги ва изчиллиги билан бойита олганлиги жиҳатидан маълум қимматга эга.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, И. Ҳаққуловнинг истиқлол арафасида шоир шеърларини тўплаб, ўқувчиларга тақдим этишининг ўзи муҳим аҳамиятга эга бўлса, “Балживон” шеърига бағишланган мақоласи чўлпоншуносликда ўзига хос саҳифа оча олган, Чўлпон ижодининг муҳим қиррасини ёритиб берган тадқиқот сифатида катта аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар

1. “Кутулиш юлдузи” йўқликка кирмас”//Бухоро ҳақиқати газетаси. 1995 йил, 27 декабрь.
2. Баҳорни соғиндим. Чўлпон. – Т.: Юлдузча, 1988.
3. Ўзбек адабий танқиди тарихи. Б.Назаров ва бошқалар. – Т.: 2012.